

V ostalih dveh poglavjih avtor analizira in prikazuje še spominsko gradivo (na straneh 267—295) in dokumente organov oblasti Kraljevine Jugoslavije (od str. 297 do str. 315) kot vire za zgodovino KPJ. Avtor je zelo natančen pri navajanju arhivskih podatkov, pri času, kraju in načinu pridobivanja in stanju dokumentov za zgodovino partije. Poleg tega dokumente vsestransko analizira, primerja, s tem se seveda preglednost nad arhivskimi podatki zabiše, vendar bogata obdelava to odtehta.

Delo bo gotovo zadovoljilo tudi zahtevnejše raziskovalce partijske zgodovine in upamo, da jih bo tudi spodbudilo k intenzivnejšemu delu za novo, poglobljeno in obširno zgodovino Komunistične partije Jugoslavije in njenih nacionalnih partij.

Lilijana Trampuž

Žarko Jovanović, *KPJ prema seljaštvu 1919—1941*. Narodna knjiga, Beograd 1984, 343 strani.

Pomembnosti enega temeljnih vprašanj v politični zgodovini, to je odnosa meščanskih in marksističnih strank do agrarnega in kmečkega vprašanja, nastanek in delovanje kmečkih strank, ki so idejno pripadale temu ali onemu političnemu taboru, se je v preteklosti zavedala vrsta raziskovalcev. To se kaže v raznovrstnih delih od temeljnih raziskav do posameznih pregledov in obravnav na znanstvenih srečanjih. Poleg izrazitih ekonomskih študij ob preučevanju agrarnega vprašanja in reševanja agrarne reforme v predaprilski Jugoslaviji so tu še temeljna dela ali parcialne raziskave bodisi o kmečkih strankah v meščanskem taboru, ali o odnosu KP do kmečkega vprašanja. Prav to je največkrat vključeno v preglednih orisih zgodovine KP v posameznih jugoslovanskih pokrajinah ali regijah ali v orisih o položaju kmeta in odnosa KP do njega v obdobju Ljudske fronte. Veliko razprav je posvečenih tudi obdobju revolucionarnega vrenja kmetov ob koncu in po prvi svetovni vojni in v veliki gospodarski krizi pa tudi vlogi meščanskih strank ali KPJ v tem času. Leta 1984 pa smo dobili v izdaji Narodne knjige v Beogradu delo dr. Žarka Jovanovića, ki sklenjeno in celoviteje prikazuje razvojno pot odnosa jugoslovanskih komunistov do agrarnega in kmečkega vprašanja od ustanovitve komunistične stranke do aprilskega zloma stare Jugoslavije. Do zdaj lahko trdimo, da predstavlja delo najbolj poglobljeno študijo o vprašanjih, kot so: v kakšni meri je KP uspelo zajeti bistvo agrarnega problema in zgraditi svoj agrarni program, dojeti značaj kmečkih množic in utemeljiti nujnost povezave njihovega boja z bojem delavskega razreda, kakšne odločitve je sprejemala KP v posameznih obdobjih v prepletu ekonomskih in političnih silnic, ki so obvladovale jugoslovansko družbo.

Jovanović je delo smiselno razdelil na posamezna obdobja in znotraj kronološkega reda obdelal ta vprašanja. Tako sledi prvemu legalnemu obdobju delovanja KPJ od 1919 do konca leta 1920, drugo obdobje od leta 1921 do 1929, tretje od 1929 do 1934 in četrto od IV. državne konference KPJ decembra 1934 do zloma stare Jugoslavije.

Poleg obsežne literature, ki jo je uporabil za izhodišče svojih osnovnih tez, sloni obravnava pretežno na arhivskem gradivu. To je bodisi že objavljeno

v različnih zbirkah dokumentov KPJ ali pa je hranjeno v številnih tovrstnih ustanovah v državi. V razpravi je uporabil predvsem gradivo iz fonda Kominterne (sekcija KPJ) in Krestinterne (kmečke internacionale) za obdobje 1919—1941, ki sta hranjena v Arhivu CK ZKJ v Beogradu, gradivo CK KPJ za obdobje 1919—1941 (Varia za obdobje 1919—1941). Poleg gradiva iz osrednjih arhivskih fondov je Jovanović uporabil dokumente iz fondov ali zbirk pokrajinskih partijskih vodstev, ki so v (zgodovinskih) arhivih pri CK ZK v posameznih republikah ali pokrajinah, v arhivih ali zbirkah delavskega gibanja v okviru pokrajinskih inštitutov. Ekonomskopolitične razmere v stari Jugoslaviji, reševanje agrarne reforme, stališča meščanskih in kmečkih strank do KPJ, odnos kmečkih množic do KPJ, razne vladne, pokrajinske in okrajne odredbe itd., je dobil iz fondov Arhiva Jugoslavije v Beogradu, kmetijskega ministrstva, fonda bratov Radić, zbirke Jovana Jovanovića-Pizona in Save Kosanovića. V Arhivu Sekretariata za zunanje zadeve (SIP) je zbirka Vojislava Jovanovića označena kot fond Dvorska hartija. Poleg te je uporabil zbirke in fonde iz arhivov republik in pokrajin. Arhivsko gradivo je dopolnjeval s publicističnimi viri, zlasti z glasili KP in meščanskih strank ter s spominskim gradivom predvojnih politikov in akterjev delavskega gibanja.

Knjigo je avtor razdelil na pet poglavij. V uvodnem je analiziral socialne in gospodarske ter politične razmere na jugoslovanskem podeželju v obdobju 1918—1929, predstavil posebnosti v posameznih pokrajinah, odmevnost oktobrske revolucije, ki se je kazala v revolucionarnem vrenju kmetov na eni strani in na drugi v vladinem pristopu k reševanju agrarnega vprašanja. V nadaljnjih dveh podpoglavjih označuje meščanske in kmečke stranke glede na njihov odnos do kmetov, orisal je socialistične stranke v posameznih pokrajinah, zlasti njihove dejavnosti o reševanju agrarnega vprašanja.

V drugem poglavju je glavna avtorjeva pozornost usmerjena k nastanku KPJ in obravnavi kmečkega in agrarnega vprašanja na ustanovnem in vukovarskem kongresu. Nato je navedel vzroke oddaljevanja kongresnih dokumentov od marksističnega stališča v obravnavi obeh vprašanj. Tako niso dobila v dokumentih ustreznega mesta vprašanja zveze delavcev in kmetov, vloga kmečkih množic v revoluciji, ustanavljanje partijskih organizacij na vasi. Najprej so skušali vključiti v članstvo le poljedelske delavce (še to z jamstvom), medtem ko revnih in malih kmetov niso upoštevali. Čeprav je na novo izbran Centralni partijski svet KPJ dne 27. junija 1920 izjavljal jugoslovanskemu delavstvu, da se bo KPJ borila za resnično rešitev agrarnega vprašanja, tedaj na kmeta še ni gledala kot na zaveznika v boju za dosego politične oblasti in ni znala niti s perečim vprašanjem kot je agrarna reforma pridobiti in navezati nase kmečke množice v raznovrstne akcije.

Avtor je prikazal vlogo KP v političnem življenju v obdobju njenega legalnega delovanja. Na občinskih volitvah in volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920 je KP dobila nekaj manj kot 200 000 glasov in tako postala po številu mandatov tretja pomembna politična sila, ki je ogrozila jugoslovansko buržoazijo in kot republikanska stranka tudi monarhijo.

S te plati je zanimiva dejavnost KP med kmečkimi množicami v obdobju med obema kongresoma, ki jo avtor potrjuje s prikazom organizacijske rasti partijskega članstva na vasi. V prikazu partijskih organizacij v posameznih

pokrajinah je npr. za Srbijo ilustriral s tabelo: kraje ustanovitve, datum in število članstva na vasi do vukovarskega kongresa. Sicer pa avtor ugotavlja, da je mlada komunistična stranka obremenjena z usedlinami prejšnjih socialističnih strank in z avtoriteto II. internacionale, obenem pa predvsem zaposlena s programom, ki je stremel k uresničitvi proletarske revolucije in v daljni viziji dosegi komunistične družbe, zamudila ugodno priložnost in odbila kmečke ljudi brez zemlje, ki so jih zlahka pridobile meščanske stranke.

Po problematiki bogato in obsežno je tretje poglavje, ki obravnava odprt napad vlade na KPJ, ki je slednjič potisnjena zunaj zakona in zaradi aretacij in preganjanja članov KP in pretrganih vezi med centralnim in pokrajinskimi partijskimi vodstvi dokaj oslabljena. Nato sledi ustanovitvi in delovanju Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ), njeni organizacijski in predvolilni dejavnosti. Ob tem pa označi odnos stranke do kmetov skozi analizo programa in statuta NDSJ in državnih partijskih konferenc od julija 1922 do 1924 in vzroke njenega neuspeha na skupščinskih volitvah 1923 in 1925. Sočasno prikazuje vlogo vodstva Hrvatske republikanske kmečke stranke (HRSS), zlasti v času njenega članstva v kmečki internacionali, podporo KP, tedaj NDSJ, Radiću in prizadevanja jugoslovanskega komunističnega vodstva za sodelovanje z njimi v političnih akcijah in v predvolilnem boju za skupščinske volitve februarja 1925. Kljub inštrukcijam Krestinterne in prizadevanjem za ustanovitev enotne fronte delavcev in kmetov v Jugoslaviji KP ni uspela prodreti in si pridobiti oporišča v HRSS. Razlogi niso le v silovitem napadu vlade Pašić-Pribičević na KP, torej prepovedi NDSJ, Neodvisnih sindikatov, Zveze delavske mladine in seveda razpustu Radićeve stranke konec decembra 1924, pač pa tudi v njegovem sporazumu s srbsko buržoazijo, z narodno radikalno stranko in Radićevem vstopu v vlado. KP bi se morala obračati predvsem na kmečke množice, ki so predstavljale potencialno revolucionarno silo v bazi. Zaradi sektaštva in podcenjevanja kmečkih in nacionalnih gibanj, KP še ni imela izdelanega programa in takšne politike, da bi se bila sposobna boriti tudi za vsakodnevne interese kmetov.

Uresničevanje koncepcije delavsko-kmečkega bloka so zlasti ovirali ostri frakcijski boji v KP, zato sta Kominterna in Krestinterna posegali na različne načine v razmere KPJ in ji dajali konkretne smernice tudi za delo med kmeti. CK KPJ se je tako na tretjem kongresu KPJ maja 1926 na Dunaju med drugim posvetil kmečkemu vprašanju. Ocenil je delo in slabosti jugoslovanskih komunistov, hkrati pa že upošteval pomen povezovanja agrarnega in nacionalnega gibanja. Kmečko vprašanje je sodilo v tem času tudi med najbolj pereče politično in gospodarsko vprašanje KPJ. S tega vidika je kongres sprejel sklepe in poudaril zahtevo o povečanju pozornosti izgradnje partijskih organizacij na vasi in prek njih izvajanju svoje politike med kmečkimi množicami. Oboje predvsem tam, kjer ni bila izvedena agrarna reforma in v nacionalno zatiranih pokrajinah (Hrvatska, Vojvodina, Bosna in Hercegovina, Slovenija, Makedonija). To vsekakor pomeni pomembno stopnjo v pojmovanju kmečkega in agrarnega vprašanja ob prejšnjem vztrajanju na sektaških stališčih, tako do kmečkega kot nacionalnega vprašanja. Avtor je nato prikazal uspehe nove politične linije in predvolilno dejavnost za skupščinske volitve septembra 1927, v katerih je KP v okviru Republikanskega delavsko-kmečkega bloka dobila v 33 okrajih 42 866 glasov. Od teh največ v Hrvatski, Sloveniji, Srbiji,

Vojvodini in Dalmaciji. To so bile nove izkušnje za reševanje niza vprašanj na kmečkem podeželju in hkrati za obravnavo na četrtem kongresu KPJ novembra 1928 v Dresdenu.

Čeprav kmečko in agrarno vprašanje, tako ugotavlja avtor, ni bilo vključeno na dnevni red četrtega kongresa KPJ, ima v kongresnem gradivu na podlagi obravnave v diskusiji pomembno mesto. Problematika je zajeta v vseh štirih resolucijah. V »Resoluciji o gospodarskem in političnem položaju Jugoslavije in o nalogah KPJ« je posebno poglavje z naslovom Agrarna kriza in položaj kmetov, kjer so med drugim negativne ocene o reševanju agrarne reforme v času enega desetletja, s poudarkom, da je predvsem zaostriala agrarne odnose in razredna nasprotja na vasi in tako pospešila diferenciacijo kmečkih množic. Kongres je še ocenil kmečko-demokratsko koalicijo, kot zvezo kmečkih strank, ki ima nacionalno-reformistični značaj in zato tudi ne bo izpolnila pričakovanih kmečkih množic. Boj v okviru te koalicije je ocenjen za fazo buržoazno demokratske revolucije, ki predstavlja prehodno etapo k socialistični revoluciji.

Ob socialnem kontekstu velike gospodarske krize govori v četrtem poglavju o prizadevanjih KPJ, da bi v obdobju šestojanuarske diktature, ki je znova udarila po komunistih, usmerjala kmečke množice, kar priča vrsta plenumov, resolucij in proglaševanj, namenjenih podeželskemu ljudstvu. Toda vodstvo KPJ v tujini ni dovolj poznalo dogajanja v domovini, zato so tudi kmečki nemiri več ali manj potekali v znamenju ekonomskih zahtev mimo KP, pri tem pa zavračali geslo oboroženega odpora. Ob prikazu naporov KP pri obnavljanju svojih organizacij in dela na vasi v posameznih pokrajinah, zaključuje avtor to poglavje z orisom priprav in potekom četrte državne konference KPJ decembra 1934 v Ljubljani. Pomen in pomanjkljivosti te konference je obravnaval predvsem z zornega kota kmečkega in agrarnega vprašanja.

Zadnje, peto poglavje nosi naslov Delovanje KP med kmečkimi množicami v obdobju 1935 do leta 1941. Avtor je poglavje razdelil problemsko v dve obdobji: prvo od 1935 do 1937 in drugo od 1937 do 1941. V prvem je pregledno orisal dozorevanje zamisli Ljudske fronte na podlagi sklepov četrte državne konference KPJ, splitskega plenuma in sedmega kongresa Kominterne, poskus uresničevanja ljudskofrontne linije v času po petomajskih volitvah, ko si KP prizadeva za širše sodelovanje s strankami v združeni opoziciji. In drugo plat, to je ustanovitev sprva Enotne delavske stranke oziroma širše, Stranke delovnega ljudstva. Prevlada nove usmeritve se kaže slednjič tudi na posvetovanju partijskega vodstva avgusta—septembra 1936 v Moskvi in sprejem novih dokumentov, ki vsebujejo tudi zahteve kmetov. Pri tem naj omenimo predvsem »Podlago platforme protifašistične ljudske fronte«. Jovanović nadalje predstavlja poglobljeno partijska glasila in tiske pokrajinskih partijskih vodstev za kmete, ki naj bi jih osveščali in odvrčali od vpliva buržoazne demagogije in krepili v boju proti fašizmu. Obenem je prikazal dejavnost partijskih organizacij na jugoslovanskem podeželju.

Ko avtor spremlja nadaljnji razvoj zveze delavcev in kmetov v obdobju 1937—1941, ga povezuje s pomembnimi dejstvi, to je z ustanovitvijo nacionalnih partij, prihodom sekretarja CK KPJ v domovino in oblikovanjem novega vodstva, ki je pri obravnavi kmečkega in agrarnega vprašanja vse bolj izhajalo iz stvarnih razmer in zahtev kmetov, kar je tudi v tedanjih partijskih dokumen-

tih. V prikazu akcij pokrajinskih organizacij med kmečkimi množicami v tem obdobju je avtor za posamezne jugoslovanske pokrajine ugotavljal, koliko so uresničevali novi partijski kurz — prodreti vse širše in globlje in se povezovati s kmečkimi množicami. To je bilo seveda tesno povezano z razvojem partijskih organizacij nasploh in še posebno na vasi.

Jovanović je zaključil zadnje poglavje z obravnavo agrarnega in kmečkega vprašanja na peti državni konferenci KPJ oktobra 1940 v Zagrebu. Na konferenci je bilo od 110 delegatov navzočih tudi 14 poljedelcev. Kmečko vprašanje je imelo po Jovanoviću na konferenci pomembno mesto. Poleg referata člana CK KPJ Ivana Milutinovića o agrarnem in kmečkem vprašanju so o tem govorili tudi drugi referati, zlasti Josipa Broza-Tita, ki je kritično ocenil delo KP med kmeti za posamezne pokrajine. To vprašanje pa je bilo v veliki meri povezano z vprašanjem partijskega kadra nasploh in še posebej članstva na vasi. KP je na podlagi analize ekonomskega stanja kmečkih množic in vse večjega nezadovoljstva sprejela posebno resolucijo o delu partije na vasi s konkretnimi nalogami, seveda ob zaostrenem vprašanju organizacijske rasti partijskih celic na vasi.

Poglavjem sledi sklepna beseda avtorja, v kateri je strnil svoje ugotovitve. V času ustanovitve KPJ je zaradi starih in na novo se porajajočih družbenopolitičnih in gospodarskih razmer v Jugoslaviji prevladovalo med perečimi vprašanji agrarno in kmečko. Oblikovanje odnosa KP do teh vprašanj je tesno povezano z njenim idejno-programskim in organizacijskim razvojem. Zlasti v prvem desetletju je KP zaradi frakcijskih bojov, sektaštva in podcenjevanja kmečkih in nacionalnih gibanj zatiranih narodov Jugoslavije, spregledala bistvo teh vprašanj. Posegi Kominterne in razčiščevanje odnosa KP do nacionalnega vprašanja je pripomoglo do razumevanja in sprejetja stališča, da sta kmečko in nacionalno vprašanje bistveni vprašanji revolucije v Jugoslaviji. Velike napore je KP vložila v izgradnjo lastne teoretske misli, osnovane na marksistično-leninističnem načelu o razumevanju kmečkega in agrarnega vprašanja in udejanjanju ljudskofrontne smeri z novo vsebino gesla zveze delavcev in kmetov. Ta zveza se je zlasti krepila po vrnitvi dela vodstva KP v domovino in oblikovanju novega CK KPJ z domačimi kadri, z upoštevanjem jugoslovanske realnosti in dogodkov v mednarodni politiki. Vse to je dalo nove izkušnje, ki so vplivale na širino protifašističnega boja in tako na trdnejše vezi med delavci in kmeti v bližnjem prelomnem obdobju.

Povzetku sklepnih misli v ruščini sledi pregleden seznam uporabljenega gradiva in imensko ter krajevno kazalo.

Vsekakor je dr. Jovanović v monografiji obdelal pomembno poglavje iz zgodovine KPJ in predstavlja dragoceno delo in hkrati solidno osnovo za druge raziskave. Tako je v delu nadrobno prikazal problematiko, ki zadeva osrednje partijsko vodstvo. Pretežno sumarno pa jo je obravnaval v okviru pokrajinskih vodstev KP v posameznih pokrajinah, čeprav je v zadnjih poglavjih marsikatero specifikko lepo predstavil. Seveda je tak pristop opravičljiv z vidika časovnega razpona in prostora, saj je obravnaval obdobje od 1918—1941 in zajel vso državo. Toda kritični bralec se bo morda zaradi nejasnosti in netočnosti, ki se pojavljajo nekajkrat v tekstu, upravičeno spraševal: kakšen kriterij je vodil avtorja pri izboru primarnih in sekundarnih virov pri določenih

vprašanjih. V tem vprašanju kot tudi v nekaterih konkretnih pripombah in pojasnilih se omejujem le na Slovenijo v obdobju 1929—1941.

V poglavju Obnavljanje partijske organizacije in delo KPJ na vasi v obdobju 1933—1934. leta na strani 206 pravi avtor, da je partija posvečala pozornost propagandi marksistične misli, pri čemer je pričela izdajati večje število ilegalnih in pollegalnih glasil, brošur in knjig itd. V kontekstu nato navaja v ilustracijo podatke, med drugim za Slovenijo in piše: »Juna 1933 godine PK KPJ Slovenije izdaje ‚Celicu‘ a od januara 1934 Brazdu, namenjeno seljacima.« In dalje na strani 208: »Početkom januara 1934 godine počeo je izlaziti u Ljubljani kmečki list Brazda, izključivo namenjen seljacima.« Ker bi bralca lahko zavedli obe informaciji na straneh 206 in 208, da je izid Brazde partijska zadeva, s čimer bi bila tudi predstava o Brazdi in njeni vsebini izkrivljena, nekaj besed o tem. Medtem ko je podatek za ilegalno in ciklostirano Celico povsem točen, ima avtor glede Brazde prav le toliko, da je bila namenjena kmetom. Mimogrede naj omenim, da Brazdo, ki naj bi bila po avtorjevem pisanju partijsko glasilo (vsaj tako je razumeti), ne navaja ne Jože Munda v Bibliografiji slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969 in ne Ivan Kreft v prispevku Partijski, sindikalni in splošno progresivni listi v Sloveniji v razdobju 1919—1941, v Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama v knjigi Progresivna preusmeritev političnega gibanja med vojnama v Sloveniji in Trstu, Murska Sobota 1962 (str. 217—231) in druga izdaja 1964 (str. 328—336), in pa v posameznih poglavjih, kjer je dokaj pregledno podan oris partijskega dela tudi med kmeti. Brazda je sicer res izšla januarja 1934 toda kot legalno glasilo (Zveze) absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ). To osnovno ugotovitev navaja tudi na strani 151 Šlebingerjeva bibliografija o slovenskih časnikih in časopisih (1797—1936), Ljubljana 1937. Ker je o kmečkem stanovskem gibanju v okviru klerikalne stranke za obdobje tridesetih let le malo znanega in še nimamo nobenega monografskega dela o tem, bom na podlagi svoje raziskave podala naslednje pojasnilo. Predvsem moramo ločiti glasilo Brazda, ki je začelo izhajati januarja 1934 in Kmetško-prosvetno društvo »Brazda«, ki je bilo ustanovljeno leta 1933 kot član Zveze društev kmečkih fantov in deklet. Delokrog »Brazde« je bilo mesto Ljubljana in okraj Ljubljana-okolica.

Med člani društva Brazde so bili več ali manj levičarji, nekateri privrženci ali celo člani SKOJ, ki so precej prispevali k progresivnim pogledom društva na družbenopolitična, gospodarska in tako kmečka vprašanja. Na društvo Brazda je močno vplival akademski agrarni klub Njiva, ki ima nasploh pomembno mesto v idejno-programski in akcijski usmeritvi mladih komunistov do perečega agrarnega in kmečkega vprašanja. Ob tem bi omenila revijo Nova obzorja. Žal je izšla le ena številka 1935 s programom akademskega kluba Njive in tako razkriva hotenje dela mladih levičarjev in članov KP na univerzi. Ko se je društvo Brazda razšlo (v letu 1934), so nekateri njeni člani — člani SKOJ, dalje organizirali skojevske aktivne na srednjih šolah in so predstavljali potencialni naraščaj njivašev.

Nekaj povsem drugega pa je, ko govorimo o glasilu Brazda s podnaslovom Kmečki stanovski list, glasilo (Zveze) absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), z II-letnikom še absolventk kmetijsko-gospodanjških šol. Ustanovitev in delovanje ZAKŠ in njenega glasila Brazda moremo obravnavati le v sklopu procesa nastajanja

janja in zorenja idejnih in programskih smernic kmečkega stanovskega strokovnega gibanja v klerikalnem taboru v desetletju pred aprilskim zlomom. Prav ZAKŠ in glasilo Brazda moramo glede na njuno vlogo in idejnoprogramski razvoj do neke mere vzporejati s Fantovskimi odseki in dejavnost označiti za pomembno fazo v preusmerjanju kmečko stanovskega-strokovnega gibanja (tudi mladinskega) v luči korporacijskega družbenega reda. Ker gibanje ZAKŠ okoli Brazde še ni dobilo svojega mesta v zgodovinski literaturi, moremo ga pa vsakakor postaviti ob bok drugim tedanjim gibanjem (o katerih je pisal Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji. Oris zgodovine Slovencev 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 422—437 in 484—505), bom o tej problematiki govorila drugje, tu naj omenim le naslednje: ZAKŠ je bila ustanovljena aprila 1933 v Ljubljani in je imela na II. redni članski skupščini 8. septembra 1934 540 članov, januarja 1937 pa 970 članov in svoje podružnice skoraj v vseh okrajih. V svojo organizacijo je vabila vse »kmete brez razlike pripadnosti« v enotno in složno delo za skupne koristi, njihova politična barva se razkriva v ohranjenih dokumentih ob ustanavljanju njihovih podružnic, (AS fond banska uprava). Več ali manj so bili privrženci nekdanje SLS, zlasti njeno vodstvo. Četudi je Brazda (1934—1937) izhajala pretežno s pomočjo konzorcija članov ZAKŠ in je skušala ustvarjati videz, da želi postati svobodna tribuna slovenskih kmetov vseh političnih opredelitev, pri čemer je objavljala tudi kak radikalnejši dopis, ki je bil »krik« neznosnih razmer na podeželju, so njene načelne smernice vendarle veljale idejnemu utrjevanju stanovskega gibanja, kakršno je tedaj začela propagirati klerikalna stranka. Ko so reakcionarne sile znotraj klerikalnega tabora dvignile glas proti Brazdi z obsodbo, češ da je komunistična, se je oglasilo vodstvo ZAKŠ z jasnimi izpovedmi proti komunizmu. (Primerjaj članek »Da si bomo na jasnem«. Brazda 1936, št. 2). Te se še ponavljajo v glasilu in tako npr. na drugem mestu ponovno pribijejo, da ZAKŠ sicer v vztrajnostjo dela za nov družbeni red, ki pa »nikakor ne odgovarja komunističnemu pojmovanju novega reda, ki ga on skuša uveljaviti.« (Ibidem, članek »Do sedaj in v bodoče«.) Četudi je možna avtorjeva sicer zanimiva informacija na strani 206, saj navaja podatek iz A CK SKJ, fond KI 1934/204 in pa Brazdo 1934, št. 1, je le bolj verjetno, da gre tu morda za trenutno sodelovanje kakega člana KP in SKOJ pri konzorciju Brazde, sicer je bila Brazda v klerikalnih vodah. Če bi avtor natančneje poznal vsebino prvega letnika Brazde, zgornjega ne bi napisal. Ali pa bi podatek komentiral z zornega kota povezovanja KP s tedanjim opozicijskim gibanjem Slovenske ljudske stranke (SLS), ki je prav na podeželju že presegalo hotenja vodstva nekdanje SLS. In prav v tem je tudi eden izmed vzrokov ustanovitve mladinskega kmečkega stanovskega gibanja pod imenom Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), precej avantgardnega gibanja, ki se je sprva kot nepolitična in nadstrankarska organizacija kasneje po ovinkih le vključila v klerikalno Kmečko zvezo in ji prineslo svežine na nekaterih področjih udejstvovanja. Zato bi bolj sodilo v omenjenem poglavju označiti nekatere prispevke v legalni reviji Književnost 1932—1935 (ki jo avtor sicer bežno omenja na strani 204), ki je med drugim, z namenom poglobljati teorijo marksizma, pisala tudi o agrarnem vprašanju, pri čemer je sodelovalo s svojimi prispevki predvsem pokrajinsko vodstvo KP za Slovenijo. Tako Tone Brodar — E. Kardelj, A. Smrekar — B. Kidrič, in pa belokranjski komunisti Jože Kokalj — Janez Marentič, ki je kot partijski aktivist opravil veliko

delo med kmečkimi množicami (glej Vlado Kozak, *Kozaška pričevanja*, Ljubljana 1982). Leta 1934 je Književnost prinesla zanimivo Kidričevo presojo o A. Prepeluhovi knjigi »Agrarna reforma. Naš veliki socialni problem«. Kidrič je v oceni te knjige zavračal nekatere Prepeluhove razlage in našteval pomanjkljivosti glede povezanosti problema »v njegovem historičnem razvoju«, pri čemer je Kidrič naglasil, »da nelikvidirani fevdalni odnosi in fevdalni ostanki v kapitalističnem sistemu pomenijo nedvomno nerešen problem meščanske revolucije.« (Književnost, 1. II. 1934, št. 1, str. 49—53.)

Še nekaj pojasnil k vprašanju kmečkih odborov in Slovenskih narodnih revolucionarjev, o katerih piše avtor na strani 208. Tu namreč omenja pismo, ki ga je CK KPJ 5. novembra 1934 pisalo slovenskemu pokrajinskemu vodstvu. (V opombi 71 je sicer letnica 1937, kar pa je očitno tiskarska napaka.) V pismu je ob oceni gradiva o pokrajinski konferenci v Goričanah izražena tudi kritika glede ustanavljanja Kmečke Sloge v Beli krajini in s tem zapostavljanje ustanavljanja kmečkih odborov kot pomembne oblike partijskega množičnega dela na vasi. Poleg tega je CK KPJ kritiziral tudi referat o kmečkim vprašanju, ker niso niti z besedo omenjeni kmečki odbori. Menim, da samo te navedbe terjajo dopolnitev oziroma krajšo obravnavo v sklopu tedanjega procesa graditve odnosa slovenskih komunistov do nacionalnega in hkrati kmečkega vprašanja in o uspehih med kmečkih ljudstvom. Zlasti še zaradi tega, ker avtor obide sklepe goričanske konference septembra 1934 in (če ostanemo le pri kmečkem vprašanju) še posebej nove poglede v razčiščevanju odnosa slovenskih komunistov do (dotlej zanemarjenega) kmečkega in (nacionalnega) vprašanja. Resnici na ljubo moramo povedati, da je Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo sicer v začetku skušal uresničevati v bistvu sektaško direktivo kominterne in CK KPJ o ustanavljanju Revolucionarne sindikalne opozicije (RSO), Revolucionarnih kmečkih komitejev in Slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR). Program in zahteve slednjih je prinesla brošura Lovra Kuharja (Prežihovega Voranca), ki je izšla na Dunaju konec leta 1933 pod naslovom: »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«. Tudi v Ljubljani je pokrajinska partijska tehnika izdala junija 1934 list Slovenski revolucionar s podnaslovom Glasilo slovenskih narodnih revolucionarjev, izšla je le prva številka, izid druge pa je preprečil preklic PK KPJ za Slovenijo, ki je zavračal direktivo CK KPJ. (Več o tem glej Ivan Kreft: Informacije o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR) v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1—2, str. 229). Ob konkretnem terenskem delu se je namreč pričela uveljavljati v pokrajinskem partijskem vodstvu določena rezerviranost in celo nekakšen odpor do teh »abstraktnih konstrukcij«, kot jih je poimenoval E. Kardelj. (Glej več o tem E. Kardelj: Po petindvajsetih letih. Ljubljana 1959, str. 41—45.)

Kot pravi Kardelj dalje, so sprejete direktive modificirano prilagodili resničnim potrebam tedanje politične prakse in zato namesto ustanavljanja togih, KP vzporednih ilegalnih organizacij, prešli k razvijanju borbene gibanja kmečkih oziroma v okviru RSO delavskih množic. Tako tudi v okviru organizacije SNR v Sloveniji ni obstajalo močno samostojno narodno revolucionarno gibanje, marveč v okviru levih gibanj znotraj liberalnega in klerikalnega tabora možnost za sodelovanje komunistov v skupnem gibanju za nacionalne, demokratske, kulturne in druge zahteve. (Ibidem.) To lepo ilustrira pismo PK KPJ

za Slovenijo z dne 9. oktobra 1933 — CK KPJ (A CK ZKS, fond KI), ko navaja, kdo vse bi spadal v Slovensko nacionalno revolucionarno gibanje. V tem širokem gledanju slovenskih komunistov do demokratičnih meščanskih strank in skupin vidi A. Nedog pomembno klico poznejše ljudskofrontne smeri. (Primerjaj A. Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, str. 50—51.)

Ce se povrnem k že omenjeni kritiki CK KPJ, je treba še poudariti, da je pokrajinsko partijsko vodstvo na goričanski konferenci septembra 1934, zelo kritično ocenilo svoja prizadevanja oziroma pomisleke glede ustanavljanja RSO, kmečkih odborov in SNR in nasploh dejavnost komunistov med kmeti. Toda ob tem ne smemo prezreti pomembnega zgodovinskega dejstva, da je PK KPJ za Slovenijo te neuspehe soočal z dozorevajočo novo politično linijo, ki se je iz prakse porajala med vodilnimi slovenskimi komunisti ob širših pripravah na svoj obračun nekajletnega dela, ki ga je podal na pokrajinski konferenci, pri tem pa izluščil nova spoznanja in nove smernice. Te je Kardelj kot rezultat kolektivnega dela razložil v svojem referatu Vloga pokrajinske organizacije KPJ za Slovenijo glede kmečkega in nacionalnega vprašanja, pri čemer je utemeljil njuno tesno povezanost in razkril vlogo slovenskega meščanstva kot »voditeljice nacionalnega boja«. Hkrati je nakazal realne možnosti sodelovanja delavskega razreda in z njim KP s slovenskimi kmečkimi množicami, seveda z opuščanjem sektaštva. Na koncu referata je E. Kardelj podal v 16. točkah Konkretne naloge stranke glede kmečkega in nacionalnega vprašanja. (Komunist, teoretična priloga avgust—december 1974, str. 22—33.) Vsekakor pomeni ta referat enega temeljnih dokumentov in programske izhodišče slovenskih komunistov v odnosu do kmečkega in hkrati do nacionalnega vprašanja, zakaj in kako naj kmet postane zaveznik revolucije. Omembe vredno je pri tem tudi to, da je KP že od 1933 pripravljala izhajanje kmečkega lista (ne Brazde) in je neposredno po goričanski konferenci pričela izdajati Ljudsko pravico, v znamenju bistveno spremenjene partijske politike do kmečkega vprašanja in do kmetov, ki jo je nato še potrdila IV. državna konferenca KPJ v Ljubljani, splitski plenum pa ji je dal širši razmah. Vse to je KP utrdilo v ljudskofrontni oziroma protifašistični orientaciji, katere obrisi so se že nakazovali predvsem v Goričanah, zato je sektaške direktive slej ko prej prerastel čas.

Na strani 235 piše avtor, da je za prepovedano Ljudsko pravico začel izhajati Bojevnik, kar pa ni točno. Ljudska pravica je sicer res zadnjič legalno izšla 6. marca 1936, toda kmalu zatem jo je nasledila Stara Pravda (21. maj do 16. julija 1936), ki jo je urejal komunist Jože Vilfan, pomemben akter ljudskofrontnega povezovanja med vodstvi opozicijskih gibanj v letu 1935/1936 pa tudi kasneje. Tu moramo v tem kontekstu omeniti še Slovensko zemljo, glasilo slovenskega kmečko-delavskega ljudstva. Začela je izhajati 15. avgusta 1935 v Ljubljani. Avtor jo z istimi podatki imenuje Jugoslovenska njiva na strani 239 in v opombi 45. Ob tem kaže poudariti, da je za obravnavano tematiko zlasti zanimiva v času, ko izhaja združena s Staro Pravdo oziroma tremi opozicijskimi skupinami (Stara Pravda, Bojevnik in Slovenska zemlja), pri čemer je postala šele 1936 s št. 14. tednik Slovenska zemlja z geslom Za staro pravdo, dejansko glasilo slovenskega ljudskega gibanja. Toda septembra 1936 so oblasti Slovensko zemljo že zatrle. Kar zadeva list Bojevnik, glasilo zveze bojevnikov,

pa je izhajal od 15. avgusta 1931 do 2. aprila 1936 in je glasilo opozicijskega gibanja, njen progresivni del se je združil v kmečko delavsko gibanje in v konzorcij že prej omenjene Slovenske zemlje.

Jovanović omenja nekajkrat Kmečki list tako na strani 239 in na strani 273. Na teh piše, da je partija, ko je hotela pridobiti kmečke množice za Stranko delovnega ljudstva (v Sloveniji za Kmečko-delavsko gibanje op. A. V. M.) in razširiti svoj vpliv, izdajala Kmečki list, ki je izhajal v Ljubljani. S tem v zvezi tudi omenja, da ga je oblast samo v letu 1937 desetkrat prepovedala oziroma zaplenila posamezne številke. Medtem ko Kmečki list za to obdobje ne obstaja, kar potrjujejo tudi Šlebingerjeva, Bajčeva in Mundova bibliografija, pač pa sem na podlagi avtorjeve navedbe vira ugotovila v Arhivu Slovenije v fondu Višjega državnega pravdnštva fas. 46 in 47, da gre pravzaprav za Kmetski list, do leta 1925 imenovan Kmetijski list (glej Šlebingerja str. 81 in Bajca str. 42). Torej gre za glasilo bivše Samostojne kmetijske stranke, od 1926 glasilo Slovenske kmetijske stranke, ki ju avtor v uvodnem poglavju »Kmečke in meščanske stranke v odnosu do kmetov v Jugoslaviji« tudi predstavi na strani 31—32 in v op. 61 tudi navaja Kmetijski list, z datumom 26. VIII. 1930. Toda tedaj se imenuje Kmetski list in ne več Samostojne kmetijske stranke marveč Slovenske kmetijske stranke, ki je bila že prej združena s Prepeluhovo stranko. To le mimogrede. Ugotovili smo torej, da to ni partijsko glasilo, marveč glasilo Pucljeve stranke v večkratni preobleki. O njej je V. Melik v svojih razpravah poudarjal, da je edina od vseh kmečkih strank v državi, ki je glasovala za vidovdansko ustavo torej za centralizem in unitarizem. Ta načela so bila vodilo Pucljevega kroga in njegovega Kmetskega lista predvsem v tridesetih letih v okviru JNS zato bi ga težko spravljali v tesnejšo zvezo s kmečko delavskim gibanjem, po letu 1935, zlasti če vemo, da je pr. 1937 (pa tudi že prej) zagovarjal novodobni nacionalizem in naziranje, da naj sodeluje kmet tudi v Sloveniji »pod nacionalno zastavo in v nacionalnem pokretu«. (Primerjaj članka: Nacionalizem in kmečki pokret, Kmetski list 1937, št. 23 in Politične možnosti in nujnosti v Sloveniji, Kmetski list 1937, št. 22.) Res pa je, da je Kmetski list poleg novic o organiziranju in delovanju JNS, OJNS prinašal na svojih straneh v rubriki »Kmetska mladina« tudi novice o Zvezi društev kmečkih fantov in deklet (ZDKFID), o kateri pa vemo, da se je vse bolj približevala in sodelovala vsaj na terenu s kmečko delavskim gibanjem. Pa tudi vodstvo ZDKFID je npr. v okviru narodnoobrambnega gibanja dalo v »Grudi« svoje zagotovilo za skupno sodelovanje. Upoštevati moramo tudi to, da je z razpadanjem liberalnega tabora prišlo v drugi polovici tridesetih let do diferenciacije v nekdanji Pucljevi SKS in npr. vlogo mladokmetijcev, ki so prihajali več ali manj na ljudskofrontne pozicije. Pogosto zaseganje Kmetskega lista s strani državnega tožilstva v Ljubljani v letu 1937 (pa tudi v naslednjih letih) zaradi nekaterih člankov ali samo pasusov (po pregledu vsebine le-teh v Arhivu Slovenije), pa menim, da gre bolj v poglavje obračuna med vladajočo klerikalno politično srenjo pod plaščem JRZ in slovenskimi liberalci, zlasti če upoštevamo, da so bili prav v letu 1937 odnosi med njimi zelo napeti posebno po neuspelem Živkovičevem obisku v Sloveniji in temu sledečimi dogodki. Tedaj je tudi Kmečko delavsko gibanje (KDG) v vrhu doživljalo svojo krizo in je bilo dokaj oslABLJENO pod Kukovčevim vodstvom, medtem ko je Lončar izstopil iz KDG. Naj tu citiram Kmečko slovo, partijsko in hkrati legalno

ljudskofrontno glasilo, ki je zavračalo Kmetški list, oziroma njen krog in v kratkih noticah razkrivalo njegovo pravo politično barvo, ki »ni ne slovenska in ne kmetska« marveč se zavzema za združitev vseh nacionalnih organizacij v Sloveniji. (Kmečka sloga 1937, št. 2 in 3.) Kot vidimo, je slovensko kmečko delavsko gibanje označilo Pucljev krog za privrženca JNS, torej za fašistično in protiljudsko usmerjene elemente (primerjaj letake in njihovo vsebino, ki jih je izdalo Slovensko ljudsko gibanje, ZA CK ZKS mapa 23, Množična gibanja, nekaj teh je vključil tudi avtor v svoj tekst).

Naj mi bo dovoljeno, da namesto navedenega »Kmečkega«-Kmetškega lista opozorim na zanimivo glasilo Kmečka sloga, predvsem iz tega vidika, ker potrjuje novo politično smer oziroma udejanjenje sklepov ustanovnega kongresa KPS tudi v odnosu do kmečkih množic, še posebej do zelo dobro in množično organizirane klerikalne Kmečke zveze. Kmečka sloga, list slovenskega podeželskega delovnega ljudstva, je izšla v treh številkah v času od 24. avgusta do 15. septembra 1937 (J. Munda str. 77), v Arhivu Slovenije v fondu Višjega državnega pravdnštva pa sem našla podatek o vsebini 4. številke, ki pa je bila z dne 29. septembra 1937 zaplenjena in končno prepovedana. Omenila bi še tri liste: Neodvisnost (1. decembra 1936 do 11. oktobra 1937), Tabor (30. julija 1938—10. decembra 1938) in Sobota (od 7. avgusta 1937 do 13. avgusta 1938), ki so kot ljudskofrontna glasila, za katerimi je stala KP veliko prispevala k progresivnejši usmeritvi tudi kmečkih množic. V okviru dejavnosti med kmečkim prebivalstvom ali odnosa do kmečkega in agrarnega vprašanja naj omenimo tudi delo kmečke komisije pri CK KPS in različne študije slovenskih komunistov, o položaju kmetov in slovenske vasi, ki so prispevale k uspešnejši politični praksi na terenu. Tu bi omenila le Marentičevo »Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom« napisano v letih 1935—1937, objavljeno po vojni v založbi Kmečka knjiga, Ljubljana 1957. O njegovem delu med kmeti piše tudi Vera Marentič, Spomini na Janeza Marentiča, Ljubljana 1983.

Omenim naj še nekaj spodrsrljajev. V podpoglavju: Dejavnost KP Slovenije med kmečkimi množicami (str. 272) piše avtor takoj na začetku: »Sa osnivanjem KP Slovenije krajem aprila 1937...« točneje sredi aprila (v noči med 17. in 18. aprilom). Ta podatek (17. april) je zabeležen tudi v Pregledu zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Beograd, Ljubljana 1963, str. 185 ali npr. v zbirki dokumentov: Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, Peta zemaljska konferencija KPJ (19.—23. X. 1940. Tom I, knjiga 10.) Beograd 1980, str. 471, op. 102. Ko zaključuje obravnavo partijske dejavnosti v Sloveniji, večkrat omenja prvo konferenco KPS, ki naj bi bila julija 1940. Podatek je povzet, kot navaja avtor tudi v opombi 174 na strani 275, po Proleteru št. 7—8, avgust—september 1940, str. 713 z naslovom Prva konferencija Komunistične partije Slovenije (str. 712). Res prinaša Proleter takšne podatke, pa tudi nekateri sočasni partijski viri jih povzemajo (in še povojna partijska glasila, tako npr. DELO, glasilo CK KPS 1949, št. 5, str. 54), vendar naj pripomnim, da je Proleter št. 1—2, januar—februar 1940, str. 651, prinesel vest tudi o II. konferenci KPS. To je spet kar očiten primer, ki bralcu vzbudi vprašanje, koliko je avtor kritično obravnaval zbrano gradivo oziroma primerjal, soočal partijske dokumente, (poročila in tisk) še z drugimi viri, recimo s spominskimi in z novejšimi raziskavami. Žal vsaj za Slovenijo kaže postaviti to vprašanje. Tudi tokrat

bom citirala le Pregled zgodovine ZKJ, str. 209, kjer je govora o prvi konferenci KPS, na strani 218 o drugi in pa Izvore za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, str. 542 in opomba 425, kjer je pojasnjena napaka navedbe v Proleteru in je v resnici o tretja konferenca KPS, ki pa je bila 29. in 30. junija 1940 na Vinjah nad Dolskim v bližini Ljubljane. S to sicer na videz »drobno« fakto-grafsko napako pa žal avtor hkrati nehote opušta tudi pregled pomembnejše partijske dejavnosti med kmečkimi množicami v tem času, oziroma jo osiromaši in tako spregleda partijska glasila (legalna in ilegalna), kjer se zrcalijo bolj pretanjena spoznanja o povezovanju delavskega razreda s kmeti, grajena tudi že iz predhodnih izkušenj v stavkovnem gibanju, ki je doseglo svoj vrh v letu 1936 oziroma v začetku 1937.

Ali pa, ko tako nenamerno prezre sklepe prve in druge konference KPS, ki so se uresničevale v dejavnosti KP na terenu. Na tem mestu bi omenila pomembno vprašanje, ki ga je obravnavala prva konferenca KPS, bila je 16. in 17. aprila 1938 kmalu po priključitvi Avstrije k nacistični Nemčiji. Prisoten je bil tudi Tito. Konferenca je v prvi vrsti skušala opredeliti naloge KPS do vsega slovenskega naroda, zaradi vse večje ogroženosti od sosednjih agresorjev, zato je tudi postavila narodnoobrambni boj za primarno dejavnost KP in SKOJ.

Na podlagi sklepa te konference sta nato tudi izšli dve ilegalni partijski glasili, edina številka Obzornika delavske politike in Slovenski poročevalec, sicer le v dveh številkah. V okviru narodnoobrambnega gibanja je KP socialno in nacionalno osveščala in pritegnila z različnimi oblikami boja proti fašizmu in domači reakciji tudi kmeta, predvsem pa kmečko mladino, organizirano v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Nasploh je narodnoobrambno gibanje po raziskavi A. Nedog (Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935—1941) »zelo pomembna sestavina slovenskega ljudskofrontnega gibanja, in sicer kot množično gibanje ljudstva«. S tem se je tudi krepil opozicijski blok slovenske demokratske skupnosti, zlasti okoli volilnega programa oziroma v širših pripravah na skupščinske volitve decembra 1938. Tako npr. z ustanovitvijo (julija 1938) slovenske združene opozicije, kamor se je vključila tudi skupina dr. Dragotina Lončarja — slovenski mačkovci. Mislim, da avtor v svoji obravnavi KP v odnosu do kmečkih množic ne bi smel za poznavanje stališč KPS prezreti E. Kardeljev-Speransov Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja, Naša založba, Ljubljana 1939, oziroma druga izdaja, Beograd 1957, (glej tudi B. Grafenauer: Ob štirih izdajah »Speransa« (Primerjalna študija), Zgodovinski časopis 1979, letnik 33, št. 4, str. 559). Kardelj poudarja, da tvori ravno »kmet najštevilnejšo armado narodnoosvobodilnega gibanja in brez njegovega aktiviziranja boj za narodne zahteve ne more biti uspešen«, in da so vsi njegovi socialni, gospodarski in politični interesi povezani s splošnimi interesi naroda (Ibidem, Ljubljana 1980, str. 475). Hkrati je E. Kardelj poudarjal, da kmečko ljudstvo ni homogena enota, marveč je sestavljeno iz različnih socialnih plasti. Za KP so bile pomembne zlasti spodnje plasti, ker so imele zaradi svojih interesov drugačno razmerje do narodnega vprašanja kot praviloma bogatejši kmečki sloji, ki so predstavljali razred izkoriščevalcev. Kardeljeva teza je dobila svojo potrditev v kasnejši Zvezi delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) in v revoluciji.

Na strani 273 piše avtor, da je bil 12. marca 1939 velik zbor v Zagrebu, prisotnih je bilo 187 delegatov slovenskega kmečkega gibanja iz vse Slovenije. Tedaj je bila formirana Slovenska kmečka stranka. Zatem nadaljuje, da je bila septembra 1939 ustanovljena Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Te navedbe bi dobile drugačno interpretacijo, če bi avtor upošteval delo A. Nedog, Ljudskofrontno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1978, kjer v štirih poglavjih (str. 121 do 231) izčrpno prikaže ves proces nastajanja nove oblike ljudskofrontnega združevanja v okviru ZDLS. Izognil bi se tudi napakam. Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) ima sicer svoj pomemben mejnik 3. septembra 1939 v Celju, kjer je bil sestanek zastopnikov demokratičnih skupin ali bolje zbor delegatov delavskih in kmetijskih skupin, kot je zapisal razglas. Tedaj so tudi sprejeli osnutek razglasa, dejanska ustanovitev ZDLS pa je bila 29. oktobra 1939 v Ljubljani, toda ne več v takšni sestavi, kot je še kazalo v Celju. Za Jovanovičevo temo je pomemben dokument program ZDLS v obliki proglasa »Kaj hočemo« in pa glasilo Nova ljudska pravica (edina številka pod uredništvom E. Kardelja je izšla 15. decembra 1939 v Zagrebu, v začetu 1941 pa Ljudska pravica, glasilo delavcev in kmetov (urednika M. Marinko in T. Tomšič — glej ponatis Ljudska pravica, Ljubljana 1946). Poudariti velja, da je imela oblast ZDLS »za komunistično tvorbo« in je organizatorje ZDLS in podpisnike proglašala »Kaj hočemo« preganjala in jih zapirala. ZDLS se ni imela niti za stranko, niti za koalicijo strank, marveč za skupnost delovnih ljudi različnih ideoloških opredelitev in politične pripadnosti za doseg svojih pravic in demokratizacijo javnega življenja.

O Slovenski kmečki stranki pa naslednje: Omenjeni zbor Slovenske kmečke stranke (SKS) (slovenski mačkovci, Lončarjeva skupina) marca 1939 v Zagrebu velja za pripravljalni odbor in je bila stranka šele v nastajanju. Na celjskem sestanku 3. septembra 1939 je še veljala za pomembno skupino, ki kaže, da se bo vključila v ZDLS, vendar se je kmalu nato skesala, zavračala omenjeni proglas in se distancirala od ZDLS. Dne 12. novembra 1939 so se v Zagrebu zastopniki Slovenske kmečke stranke oziroma skupine okoli Slovenske vasi (glasila) in skupine mladokmetijcev združili in ustanovili skupaj novo Slovensko kmečko delavsko stranko, katere vodstvo se je več ali manj naslanjalo na Mačkovo HSS. Njen pravi značaj je razkrivala KPS oziroma ZDLS v Novi ljudski pravici ali npr. v letaku: »Odprto pismo volilcem in somišljenikom Zveze delovnega ljudstva«. Takole piše: »Lončarjeva laži kmečko delavska stranka pa se trudi, da bi opeharila kmečko ljudstvo, da bi ga odtrgala od njegovega zaveznika — delavstva, da bi mu naprtila advokatsko-veleposestniško gosposko vodstvo in da bi tako ponovno napravila kmeta privesek in volilno rajo gosposkih strank.« (ZA CK ZKS, mapa 23, Množična gibanja, letak.)

Razume se, da s temi pripombami ni moj namen izčrpno podati pregled partijskega oziroma ljudskofrontnega tiska, ki obravnava kmečko in agrarno vprašanje, niti ne v celoti ovrednotiti uporabe partijskih dokumentov ali orisati odmevnost pomembnejših akcij, saj bi s tem nastal nov prispevek. Opozoriti želim le na bele lise v prikazu omenjene problematike. Ne toliko po obsegu, saj je Slovenija enakovredno obravnavana v vseh poglavjih kot druge jugoslovanske pokrajine, marveč po vsebinski plati udejanja partijske politike med kmečkimi množicami. Gre navsezadnje za neskladje med že obstoječimi parcial-

nimi raziskavami ali boljše literaturo, ki posredno ali neposredno zadeva tudi avtorjevo temo, in nedoročenostjo avtorjeve predstavitve. Menim, da je vzrok za to predvsem v preskopem upoštevanju vrste pomembnih virov, tudi spominskega gradiva, ki je bilo v veliki meri objavljeno v povojni slovenski publicistiki in kot že rečeno premajhna uporaba novejše slovenske historiografije.

S temi pripombami pa nikakor ne želim zmanjšati vrednosti dela in pa zanikati novo kvaliteto v obravnavi tega silno zapletenega političnega in družbenoekonomskega vprašanja.

Anka Vidovič-Miklavčič

Mladen Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934—1945*. Narodna knjiga, Beograd 1984, ilustr., 360 strani.

V letih okupacije Jugoslavije se je pod vodstvom komunistične partije proti zasedbenim oblastem organiziral odpor, za katerega upravičeno ponosno lahko trdimo, da ni bil le navadno odporniško gibanje, primerljivo s podobnimi širom Evrope, temveč pravo narodnoosvobodilno gibanje. Kot ponavadi rečemo, je le-to preraščalo hkrati tudi že v revolucijo ter postalo že med vojno nosilec nove države, mimo in predvsem tudi proti stari državi, ki se je tako slabo izkazala tako pred vojno, še posebej pa v aprilski vojni 1941. Nerešena socialna ter nacionalna nasprotja so napovedovala njen propad ob prvi resnejši preizkušnji. Tako se je tudi zgodilo, potrdilo pa se je tudi s popolno moralno kapitulacijo vladajočega sloja kot tudi narodnopolitičnim nihilizmom, ki se je kazal predvsem v razraščanju vsakovrstnih kolaboracionizmov, ki so bili pogosto med seboj skregani na življenje in smrt. Nadaljni razvoj je te kolaboracionizme dovedel v narodno izdajstvo ter tudi v nepredstavljive zločine tako nad drugimi kot tudi nad lastnimi narodi. Jugoslavije se je tedaj pokazala kot dežela ekstremov, tako v dobrem kot v slabem, kar ni jemalo vetra iz jader tistih, ki so operirali s pojmom »balkanizacija«.

Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji je bilo enotno, predvsem enotno politično in vojaško vodeno. Tega nikakor ni bilo mogoče reči za protirevolucionarno stran, kar je bil dokaz več za njeno brezizhodnost. Celo v okviru enega naroda se je oblikovalo lahko več političnih organizacij ali vojaških kolaboracionističnih formacij, ki so si bile včasih celo v nasprotju, posebej v začetku. Seveda je za tak razvoj v dobršni meri »zaslužen« okupator, ki je pač držal v svojih rokah vse tedaj pomembne vzvode odločitev. V okupirani Srbiji, ki nas tokrat zanima, se je formirala kvizlinška uprava Milana Nedića, ki je imela na razpolago vsaj dvojne kolaboracionističnih policijskih formacij, dalje napol ilegalno četniško gibanje Draže Mihailovića, ki je imelo ambicije vsejugoslovanskega pendanta NOG, in končno srbsko fašistično gibanje Zbor, ki mu je še izpred vojne načeloval Dimitrije Ljotić. Vsaj v začetku je obstajalo tudi več vrst srbskih četnikov, da ne govorimo o onih, ki so se formirali v ostalih pokrajinah bivše Jugoslavije.

Jugoslovanski zgodovinarji so se v zadnjem desetletju začeli intenzivno posvečati tudi raziskavam narodnega izdajstva in kontrarevolucije v naših